

Recension

Kontroversiella frågor och didaktiska svar

När ett forskningsfält tar form så ska inte betydelsen av enskilda böcker underskattas. Genom att ställa vissa frågor, och genom att lämna andra därhän, kan enskilda böcker erbjuda en produktiv formering av ett fält och bidra med en tydlig riktning framåt. Den nyutkomna antologin *Kontroversielle, emosjonelle og sensitive tema i skolen* är ett exempel på en sådan bok som både avgränsar och definierar det framväxande forskningsfältet kring kontroversiella frågor i undervisning. Med tio kapitel som behandlar olika slags kontroversiella frågor bidrar antologin som helhet med att precisera och positionera forskningsfältet Controversial Issue Education som ett didaktiskt forskningsfält.

I den här recensionen beskriver jag först några övergripande perspektiv som antologin lägger fram för att därefter diskutera några avgörande fallgropar som antologin undviker genom att ställa didaktiken i för-

grunden. Avslutningsvis ställer jag frågan om vad antologin kan säga om samtida didaktisk teori.

Redaktörerna Beate Goldschmidt-Gjerløw, Kristin Gregers Eriksen och Mari Kristine Jore (2022) har samlat tolv författare som behandlar en mängd olika teman i undervisning. Det handlar om rasism/antirasism, extremism, terrorism, sexuella övergrepp, pornografi, klimatförändringen, kroppsideal och sexualitet. De tio kapitlen hålls samman genom att rama in dessa frågor som kontroversiella, känsliga eller emotionella frågor som kan ta plats i undervisningen och som lärare behöver didaktiskt navigera i relation till. Eftersom antologin i huvudsak riktar sig till lärarstudenter innehåller varje kapitel ett framträdande didaktiskt fokus. Det vill säga, fokus ligger vid hur kan lärare didaktiskt och professionellt kan förhålla sig till dessa frågor som ett undervisningsinnehåll i vid bemärkelse. Kapitlet erbjuder både konkreta begrepp och didaktiska redskap och ger även med hjälp av empiri inblickar i hur elever och lärare erfar kontroversiella frågor i undervisning. Även om det vid första anblick kan framstå som vitt skilda ämnen (som

Goldschmidt-Gjerløw, Beate; Gregers Eriksen, Kristin & Jore, Mari Kristine, red. (2022): *Kontroversielle, emosjonelle og sensitive tema i skolen*. Oslo: Universitetsforlaget, 206 sidor.

exempelvis pornografi och klimatförändring) hålls antologin samman genom den teoretiska uppbyggnaden av begreppet kontroversiella frågor. Antologin ska därför inte förstås som ämnesdidaktisk i bemärkelsen att det ges olika ämnesdidaktiska exempel, i stället är det kontroversiella som ett didaktiskt problem som står i förgrunden. De specifika undervisningsämnena, som samhällskunskap och religionskunskap, ställs i bakgrunden för att ge plats åt det kontroversiella, emotionella och känsliga.

I inledningen presenterar redaktörerna en poängfull distinktion mellan kontroversiella frågor och känsliga frågor (sensitive) med utgångspunkt från Dianne Gereluk och med referens till Emil Sætras arbete. Teman och frågor kan vara kontroversiella utan att för den delen vara känsliga, ett ämne kan vara kontroversiellt där kontroversen närmast är att betrakta som enbart analytisk och rationell snarare än att bota i deltagarnas identitet och existens. Samtidigt kan ett ämne vara känsligt utan att för den delen vara kontroversiellt, det kan handla om ämnen som berör den enskilda eleven eller läraren som person utan att för den delen vara relaterat till en samhällsrelaterad kontrovers. Antologins fokus är just skärningspunkten mellan det kontroversiella och det känsliga, det vill säga ämnen och teman som är kontroversiella på en samhällsrelaterad nivå och som samtidigt botten i elever och lärares liv, känslor och existens. På så vis riktar antologin fokus bort från eventuella kontroverser som enbart skulle ta plats i klassrummet som analytiska och intellektuella övningar. Det här sättet att karaktärisera

och precisera kontroversiella, emotionella och känsliga frågor kan bli betydelsefullt för det svenska samhällskunskapsdidaktiska forskningsfältet. Här tror jag att antologin kan vara ett bidrag till diskussionen om samhällskunskapsämnet syfte och frågan om samhällskunskap främst ska träna elevers samhällsanalytiska tänkande eller om det ska ha en vidare medborgarfostrande ambition.

Redaktörernas inledningskapitel sätter tonen och fokus för antologin och det framstår för läsaren som att alla kapitelförfattare delar den position och det pedagogiska perspektiv som redaktörerna inledningsvis formulerar. Vad är det då för position som intas? Redaktörerna formulerar en position genom att fjärma sig från andra ståndpunkter och diskussioner inom fältet. Med andra ord, de etablerar sin position genom att undvika tre avgörande fallgropar i fältet. Den första fallgropen är kriteriedebatten, den andra fallgropen är kompetensbegreppet och den tredje fallgropen utgörs av statsvetenskapligt härledande.

I sitt inledningskapitel beskriver redaktörerna den debatt som funnits om vad som bör räknas som en kontroversiell fråga. Den så kallade kriteriedebatten har handlat om vilka kriterier som bör vara uppfyllda för att ett undervisningsinnehåll eller ämne bör räknas som kontroversiellt i undervisningen. Redaktörernas avvisar i princip hela debatten genom att i likhet med Emil Sætras (2019) pragmatiska position säga att vi inte kan utgå från förhandbestämda kriterier för vad som bör ses som en kontroversiell fråga. I stället slår de in på en väg där kontroversiella frågor måste förstås som sammanvävda

med de pedagogiska situationer och unika relationer läraren befinner sig i. Det vill säga i stället för att söka efter universella kriterier på vad som är kontroversiellt, så sätter redaktörerna tonen där kontroversiella frågor förstås relationellt i betydelsen att det handlar om tillit, etiskt ansvar och kärlek. Det är det här språkbruket, och den här ansatsen för att förstå undervisning, som präglar antologins didaktiska förslag och erbjudanden till lärarstudenter. Den här positionen, som utifrån Sætra skulle kunna benämnas som pragmatisk, kan i sammanhanget också förstås som en didaktisk position genom att den ställer lärares professionella autonomi i förgrunden för frågan om vad som är kontroversiellt. Frågan om vad som är kontroversiellt innehåll avgörs såldes på en didaktisk grund utifrån lärarens relationer och kännedom om undervisningen.

Den andra fallgruppen som redaktörerna, och övriga antologikapitel, undviker är det formalistiska kompetensbegreppet. I utbildningspolicy kring demokratisk medborgarfostran (och i viss mån även i forskning) finns en tendens till att kontroversiella frågor behandlas enbart som ett medel för att forma elevers generella medborgerliga kompetenser. En sådan instrumentell tendens kan synas i det utbildningsmaterial kring kontroversiella frågor som Europarådet tagit fram och som författarna refererar till. Utan att gå allt för djupt in i detta specifika EU-material så kan man säga att materialet inledningsvis formulerar utbildningens roll i termer av att: "Vi vill att utbildningen ska vara ett bålverk mot onda samhällskrafter..." (Europarådet 2016, s 10) och ett av

syftena med materialet om kontroversiella frågor är att träna eleverna "i strategier för att delta i diskussioner" (s 19). Den här instrumentella synen på kontroversiella frågor, färgat av moralistiska övertoner kring demokrati, undviker antologin i alla sina delar. Samtidigt är det viktigt att känna till den typen av policy och utbildningsmaterial som omgärdar antologin. Att i ett sådant sammanhang rikta fokus på det etiska ansvaret i undervisningsrelationen, betona betydelsen av tillit och erkännande i undervisningen är ett radikalt annat sätt att språksätta kontroversiella frågor i jämförelse med den argumentationsträning som EU skriver fram ska fungera som "bålverk mot det onda samhällskrafter". Som jag ser det är det just i denna starka språksättning och därmed tydliga positionering som antologin bidrar till att forma forskningsfältet och erbjuda något annat till lärarstudenter än det som erbjuds från utbildningspolicy.

Med detta sagt om antologins positionering vill jag nu säga något om den tredje fallgruppen som jag här benämner som statsvetenskaplig härledning. Antologins kapitel bygger på olika teoretiska traditioner men det går ändå att skönja en gemensam nämnare, nämligen en kritisk samtida samhällsvetenskaplig teori kombinerat med pedagogisk filosofi. Några av de teoretiker som är framträdande är Sara Ahmed, Sharon Todd, Judith Butler och Nel Noddings. Att använda samhällsvetenskapliga begrepp och teorier för att föra didaktiska resonemang medför vissa risker. En sådan är risken för statsvetenskaplig härledning. Den pedagogiska filosofen Marianna Papastephanou (2005)

har belyst problemet med att använda filosofiska och statsvetenskapliga begrepp för att utveckla pedagogisk teori. Papastephanou menar att det finns en tendens till att pedagogisk teori kretsar kring att utforska de pedagogiska *implikationerna* av filosofiska och statsvetenskapliga begrepp. Utbildning (education) blir då en passiv mottagare när de filosofiska och statsvetenskapliga begreppen appliceras. Det är den här sortens statsvetenskaplig härledning som jag menar att antologin lyckas undvika trots dess starka förankringen i kritisk samhällsvetenskaplig teori. En sådan statsvetenskaplig härledning innebär att forskare först utreder och specificerar centrala begrepp, så som demokrati, frihet eller yttrandefrihet för att sedan utifrån dessa innebörder härleda specifika didaktiska rekommendationer. Ett sådant härledande innebär att didaktisk handlande blir reducerat till att vara utfall av statsvetenskaplig teori snarare än att vara ett autonomt fält för teori och handling i sig (jfr Biesta 2011).

Antologin lyckas undvika denna fallgrop genom att ställa didaktiken i förgrunden och i stället låta begrepp och teorier, från exempelvis Ahmed, arbeta i didaktikens tjänst. Att ställa didaktiken i förgrunden, som författarna gör, innebär att de viktiga frågorna handlar om hur lärare kan hantera kontroversiella frågor som undervisningsinnehåll och hur lärare kan navigera i en undervisning som karaktäriseras av tillit, erkännande och ansvar. Det här betyder att de didaktiska frågorna vad, hur, varför och vem är de som avhandlas och begrepp från exempelvis Ahmed och Butler används som verktyg för att

besvara de didaktiska frågorna och i förlängningen vidga lärares didaktiska handlingsalternativ. Nästa steg i ett sådant arbete vore att explicit forma och omformulera de samhällsvetenskapliga begreppen som pedagogiska och didaktiska begrepp. Antologin går dock inte så långt, vilket också är rimligt med tanke på att boken är riktad till lärarutbildning och lärarstudenter och syftar inte till att vara teoriutvecklande forskningsantologi.

Med utgångspunkt från detta sätt att se användandet av samhällsvetenskaplig teori skulle jag avslutningsvis vilja lyfta frågan om vad som händer med användandet av didaktisk teori. För även om antologin ställer didaktiken i förgrunden och låter de samhällsvetenskapliga begreppen arbeta i didaktikens tjänst, så är didaktisk teori i sig frånvarande. Vad menar jag då med didaktisk teori? Här syftar jag främst på de klassiska referenserna från den kontinentala didaktiktraditionen, där Wolfgang Klafki, Stefan Hopmann och Bjørg Brandtzæg Gudem har varit tongivande. Användningen av den här typen av didaktisk teori och referenstagning förekommer inte i antologin, trots dess tydliga didaktiska fokus.¹ Det här ska inte förstås som ett påpekande av en brist, utan snarare som något som väcker en genuin nyfikenhet kring vilken roll den kontinental didaktiktraditionen

1. Här kan också nämnas att didaktisk teori från den kontinentala traditionen inte heller är framträdande i den svenska antologin *Kontroversiella frågor* (Ljunggren, Unemar Öst & Englund red. 2015).

har i samtida didaktisk litteratur och forskning. Ett sätt att förstå frånvaron av den kontinentala didaktiktraditionen kan vara att dess begrepp och teorier inte räcker till för att närma sig kontroversiella, emotionella och känsliga frågor i undervisning. Det vill säga, att didaktisk teori är för generell i sitt teoretiserande och erbjuder trubbiga begrepp för att diskutera kontroverser som bottenar i och berör elever och lärares själva varande. De olika antologiförfattarna vänder sig i stället till samhällsvetenskapliga teori och pedagogisk filosofi, exempelvis Noddings och Todd, för att diskutera hur lärare kan möta kontroversiella frågor i undervisningspraktik. Men om inte den kontinentala didaktiktraditionen plockas upp och används i samtida didaktisk teoretiserande kring brännande undervisningsinnehåll, vad ska vi då med den kontinentala didaktiktraditionen till? Här kan frågan ställas om det finns en outtalad arbetsdelning i didaktisk forskning, där den kontinentala didaktiktraditionen används för att utforska icke-kontroversiella frågor i undervisning medan kontroversiella, emotionella och känsliga frågor kräver att vi vänder oss till samhällsvetenskap och pedagogisk filosofi.

Utan att bli (alltför) eklektisk så tror jag ändå att den kontinentala didaktiktraditionen kan bidra med något i samtida didaktisk forskning som berör kontroversiella frågor i undervisning, utan att för den delen ställa de samhällsvetenskapliga och pedagogiskt-filosofiska begreppen åt sidan. Om den samhällsvetenskapliga teorin kan hjälpa oss att förstå de unika fenomen som tar plats i den här typen av undervisningen,

som exempelvis känslornas ojämlika ekonomi (Ahmed) så kan den pedagogiska filosofin hjälpa oss att förstå de unika relationer lärare befinner sig i som präglas av ett etiskt ansvar, tillit och erkännande. Givet detta så kan den kontinentala didaktiktraditionen hjälpa oss att förstå det unika som karaktäriserar just undervisning som mänsklig praktik. Den kontinentala didaktiktraditionen uppmärksammar oss på den nödvändiga asymmetri som lärare och elever har i relation till undervisningsinnehållet (jfr von Oettingen 2018). Att navigera mellan dessa tre teoretiska utgångspunkter tror jag kommer vara nödvändigt i det fortsatta formerandet av kontroversiella frågor som ett didaktiskt forskningsfält.

Ásgeir Tryggvason

Referenser

- Biesta, Gert (2011): Disciplines and theory in the academic study of education: a comparative analysis of the Anglo-American and Continental construction of the field. *Pedagogy, Culture & Society*, 19(2), 175–192.
- Europarådet (2016): *Undervisa om kontroversiella frågor*. Strasbourg: Europarådet.
- Goldschmidt-Gjerløw, Beate; Gregers Eriksen, Kristin & Jore, Mari Kristine, red. (2022): *Kontroversielle, emosjonelle og sensitive tema i skolen*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Ljunggren, Carsten; Unemar Öst, Ingrid & Englund, Tomas, red. (2015): *Kontroversiella frågor: Om kunskap och politik i samhällsundervisningen*. Malmö: Gleerups.
- von Oettingen, Alexander (2018): *Allmän didaktik – Mellan normativitet och evidens*. Lund: Studentlitteratur.
- Papastephanou, Marianna (2005): Rawls' theory of justice and citizenship education. *Journal of Philosophy of Education*, 39(3), 499–518.
- Sætra, Emil (2019): Teaching controversial issues: A pragmatic view of the criterion debate. *Journal of Philosophy of Education*, 53(2), 323–339.

Ásgeir Tryggvason är lektor i pedagogik vid Örebro universitet. E-post: asgeir.tryggvason@oru.se

Copyright Tryggvason 2022. This is an open access review distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.